

JAN KALIVODA, *Verba docent, exempla trahunt. Učebnice latiny pro samostatné studium na základě latinských citátů, živých slov a rčení.* Praha: Karolinum 2011. 141 s. ISBN 978-80-246-1978-1.

Učebnice latiny Jana Kalivody si klade za cíl podat zájemcům/začátečnickům o tento jazyk jakýsi stručný přehled základních gramatických jevů a syntaxe i určitý vhled do zásad čtení latinských veršů, a to na základě výběru známých citátů z děl antických autorů, rčení a tzv. živých slov. Sám autor v úvodu učebnice (s. 7) knihu adresuje především těm, kteří si základy latinského jazyka chtějí osvojit samostudiem.

Vzhledem k tomu, že doposud v učebnicích určených k výkladu elementárních základů latinské gramatiky byly používány z antické literatury nanejvýš gramaticky a stylisticky upravené úryvky odpovídající stávající jazykové úrovni studenta, jeví se myšlenka použití krátkých latinských sentencí jako velmi šťastná. Autor učebnice vybral citáty, které vhodně korespondují s probíranou gramatickou látkou, ať již se jedná o notoricky známé výroky (např. *per aspera ad astra; ex oriente lux; audiat et altera pars*) či sentence, s nimiž se zájemce o latinský jazyk setká poprvé. Většina použitých citátů a rčení byla vybrána z publikace E. Kuťáková, V. Marek, J. Zachová, *Moudrost věků. Lexikon latinských citátů, výroků, přísloví a rčení*, a to z vydání, které vyšlo v nakladatelství Svoboda v roce 1994. Tento autorův odkaz na zdroj může být užitečný především tomu, kdo by se u jednotlivých, v učebnici uvedených citátů zajímal i o jejich autora, okolnosti vzniku výroku či jeho bližší vysvětlení. Tato doplňující informace tak zájemci může poskytnout i další poznatky nejen z dějin literatury, ale antické kultury vůbec. V závěru publikace je pak umístěn index použitých rčení a citátů (s. 140-141), který umožňuje rychlou orientaci v textu při případném vyhledávání toho kterého výroku.

Po stručném úvodu do latinské výslovnosti a tvarosloví podstatných a přídavných jmen následují kapitoly rozebírající jednotlivé deklinace, skloňování a stupňování podstatných jmen, adverbia, číslovky, zájmena, slovesné tvary odvozené od přezentního, perfektního i supinového kmene. Vše uzavírají deponentní slovesa, tvorba latinských konjunktivů, participia, gerundivum a gerundium spolu s infinitivními vazbami. Bezprostřední spojení výkladu tvorby konjunktivů s jejich syntaktickým využitím (s. 79-87) sice není v učebnicích latiny časté, jeví se ale jako logické a pro studenta určitě snadněji pochopitelné. Snad by stálo za úvahu v následujícím vydání, kterého se tato učebnice jistě dočká, zařadit kapitolu Vazby akuzativu a nominati-

vu s infinitivem (s. 96-100) více dopředu, neboť u této látky nemusí být nezbytně nutně probírány všechny tři infinitivy v aktivním i pasivním tvaru najednou. Naopak – kapitolka o časoměrné prozódii a latinském verši by mohla být, spíše ad informandum, vložena až na závěr učebnice, byť záměr autora, který, vzhledem k tomu, že v textu byly použity verše, chtěl současně ozřejmit i způsob jejich čtení, příp. tvorby, lze pochopit.

Jednotlivé gramatické jevy jsou vysvětlovány ve více či méně obsažném výkladu v úvodní části jednotlivých kapitol s tím, že jejich stručné shrnutí v přehledech a tabulkách je umístěno v závěrečné části práce. Dobrou pomůckou pro orientaci v shrnujících gramatických tabulkách a výkladech (s. 115-139) jsou odkazy na stránky, odvolávající se na podrobnější výklad daného problému v rámci předcházejících kapitol.

Jednotlivé latinské citáty a rčení jsou často vkládány již přímo do gramatického výkladu, aby jej svým příkladem doložily a ozřejmily, zbytek pak následuje v druhé části každé kapitoly. Hned vedle nich je uveden český překlad. Pod citátem se pak nachází slovní zásoba vztahující se k tomu či onomu citátu, mnohdy doplněná ještě i dalším gramatickým komentářem.

Vzhledem k tomu, že se jedná o učebnici, která by měla podpořit samostudium latinského jazyka, bylo by snad z metodického hlediska vhodnější, z důvodu snazší orientace v textu, jednotlivé části vztahující se k určitému výroku (latinská věta, český překlad, slovní zásoba, doplňující gramatika) od sebe odlišit různým typem či velikostí písma. Nyní je takto odlišena pouze úvodní věta v latinském jazyce. Skutečnost, že český překlad je hned vedle latinské předlohy, také studentovi neposkytuje možnost samostatné práce s textem, kdy by si mohl zkusit větu sám přeložit a svou verzi zkonfrontovat se správným řešením. S ohledem na to, že učebnice nenabízí žádná „klasická“ cvičení, na nichž by si student své teoreticky nabyté vědomosti mohl ověřit v praxi, bylo by snad účelnější zařadit český překlad latinského citátu či rčení až za nabízenou slovní zásobu. Ta je ještě shrnuta v abecedním pořádku na s. 101-115, přičemž zájemcům o její rozšíření je nabídnuta doporučená literatura i odkaz na internetové stránky již v úvodu učebnice.

Přes výše uvedené dílčí výhrady lze učebnici Jana Kalivody vcelku hodnotit jako významný pokus o nový pohled na výuku latinského jazyka, který bourá dosud zavedená klíšé. Pro zájemce o antickou kulturu a dějiny starověku může být vhodným úvodem do problematiky latinského jazyka, pro učitele latiny pomůckou, která jim pomůže zpestřit jak výklad latinské gramatiky, tak i hodiny věnované reáliím, pro studenty středních i vysokých škol vhodným studijním materiálem, který prověří či doplní jejich vědomosti.

Karla Vymětalová (Opava)

MARCUS TULLIUS CICERO, *O věcech veřejných (De re publica)*. Latinsko-české vydání. Přeložil a úvodní studii napsal Jan JANOUŠEK, komentářem a poznámkami opatřili Aleš HAVLÍČEK a Hana FORTOVÁ. Praha: Oikúmené 2009. 435 s. ISBN 978-80-7298-133-5.

Cicero na svém hlavním politicko-filozofickém spisu *De re publica* (býval porůznu označován i jako *Politica, Politia*) pracoval v letech 54-51 př. n. l., věnoval mu tedy nejdelší a zřejmě i nejdůkladnější pozornost ze všech svých děl. Spisu si sám zřejmě i nejvíce vážil (ve svých spisech a dopisech z něj cituje téměř čtyřicetkrát), vědom si toho, že v latině a pro svůj milovaný Řím sepsal naprosto jedinečné a originální dílo, v němž se vyrovnal se stejnými teoretickými problémy společnosti, státu a existenciálních hodnot (zvláště spravedlnosti), k jakým se až dosud zásadním způsobem vyslovovali jen myslitelé řečtí, Plátón a Aristotelés především, bez jejichž vlivu Cicero samozřejmě nezůstal. Cicero si byl dobře vědom toho, že jeho pojetí problematiky státu je metodicky odlišné od řeckého, a to především v tom, že nezůstal na poli ryzí teorie (a už vůbec ne platónské fikce), nýbrž svůj teoretický „vyzbrojený“ zájem uplatnil na konkrétním historickém státu, římském. Z jeho korespondence s bratrem Quintem víme, že koncepci svého díla několikrát měnil (původně počítal s devíti knihami a dialogem zasazeným do své současnosti); sledované téma sám Cicero označuje *de optimo statu civitatis et de optimo cive*, tedy „nejlepší obec a dokonalý občan“, což zcela odpovídá Ciceronovu přesvědčení, že kvalita států a zachovávání spravedlnosti v nich závisí na kvalitách a vůli občanů, především občanů vůdčích (*principes*). Realizovaná verze (zčásti zpracovávaná současně s nedokončeným spisem *De legibus*) měla šest knih, s dialogem rozděleným do tří dnů v roce 129 př. n. l. Hlavním mluvčím je Ciceronův hrdina Scipio Aemilianus (v uvedeném roce za podivných okolností zemřel), dalšími mluvčími je dalších osm současníků, vesměs, jak to už v Ciceronových dialozích bývá, vzdělaných římských politiků, z nichž starší mají už konzulát za sebou, ti mladší před sebou. Dílo bylo od své publikace velmi populární, bylo často čteno a porůznu využíváno až do konce antiky, nejpozději v 6.-7. století však se zánikem „politiky“ upadlo do zapomnutí, ztratilo se a bylo částečně objeveno až r. 1820, kdy je kustod vatikánské knihovny A. Mai objevil na jednom palimpsestu a v základní edici vydal 1822. V mezidobí ovšem politické myšlenky Ciceronovy dále působily, zprostředkované světu díly křesťanských autorů, zvl. Lactantia a Augustina.

Je potěšující, že se nyní Ciceronův text, byť rekonstruovaný jen asi z jedné čtvrtiny původního rozsahu, dostává do rukou českého čtenáře záslužnou péčí vydavatelství Oikúmené. V českém kulturním prostředí se tak vlastně poprvé objevuje „klasická“ římská politická teorie v systematickém pojednání a v umělecky působivém dramatickém podání. Díky latinskému textu pak vzdělaný čtenář může s terminologií vnímat intimněji římský myšlenkový svět, vymezený výchovou, vzděláním a politickou praxí.

V úvodu svazku čtenář najde sice krátkou, ale sympaticky hutnou úvodní studii Jana Janouška, která podává základní informace k Ciceronově politické biografii, o jeho vzdělání, řečnické a literární působnosti, o politicko-filozofických dílech a jejich podmíněnosti Ciceronovou politickou zkušeností. Pozornost je tu podrobněji věnována obsahu a cílům spisu *De re publica* a osudům tohoto textu.

Latinský originál a paralelní český překlad jsou uvedeny na s. 18-201. Originální text je převzat (jen s menšími změnami) ze standardní teubnerské edice K. Zieglera (1964). Překladatel měl a priori ztíženou práci už stavem, v němž se spis dochoval; překládat fragmenty je vždy obtížné, už jenom potřebou vyřešit obsahovou (příp. gramatickou a stylistickou) souvislost jejich začátků a konců. Pustit se tedy do překladu právě tohoto díla byl svým způsobem heroický čin. Souvislý Ciceronův text palimpsestu byl nepochybně snazším úkolem, ale je přece jen vidět, že překladatel více zápasil s ryze filozoficky teoretizujícími pasážemi než např. s historizující II. knihou, kde jsem postřehl nejméně překladově problematických míst. Překladatele je třeba pochválit za snahu podat překlad adekvátní Ciceronově stylu. Jak už to ale bývá, nacházíme místa skutečně povedená a jiná, kde lze vznést námitky, někdy v maličkostech, třeba kvůli až příliš těsné vazbě na originál (např. III,42: *Quae cum dixisset Laelius*, „když toto Laelius řekl“ – lépe snad „když Laelius domluvil“), jindy vážné, když jde spíš o nesprávné pochopení textu a věcně chybný překlad, který následně mohl mít svůj dopad v komentáři.

Problematický je ovšem už základní překlad názvu spisu *De re publica* – O věcech veřejných (místo běžně užívaného O státě), kterým si editoři značně zkomplikovali život. *Res publica* jistě neodpovídala moderním definicím státu, což ale nemusí znamenat, že se máme překladu „stát“ vehementně vyhýbat; koneckonců ani překladatel, ani komentátoři se tomu prostě nemohli vyhnout (srv. s. 235), protože v některých kontextech je to ekvivalent přece jen nejpřípadnější. Volbou plurálu „věci veřejné“ je jistě vystiženo, že záležitostí lidu je větší množství, ale římskému pojmu, vyjádřenému v zásadě kolektivem (*res publica = res populi*), se tím ztrácí charakter abstrakta (v antice ve spojení se státem unikátní). *Res publica* je prostě třeba překládat do

moderních jazyků různě podle kontextu; v češtině nemáme k dispozici tak „šikovné“ termíny jako německé *Gemeinwesen* či anglické *Commonwealth*, a je tedy nutno sáhnout k variantám jako stát, obec, veřejné (státní) záležitosti, záležitosti lidu, státní zřízení, politika aj. Ne vždy je věcně případná a česky vhodná překladatelova (jinak důmyslná) volba ekvivalentu *res publica* = „správa věcí veřejných“ či „veřejná správa“, a to zvláště přímo v Ciceronově definici I,39 (*est igitur ... res publica res populi* – „je tedy ... správa věcí veřejných věcí lidu“), dále např. I,68; III,43.45.46; V,2. Namátkovým případem, kde je překlad věcně i česky málo citlivý je I,11 (s. 27), kde filozofové „slibují svou pomoc věcem veřejným ...“ (proč ne obci?); srv. i I,47 (s. 53) „... a taková je každá správa věcí veřejných, jaká je povaha a vůle toho, kdo ji spravuje“ – v komentáři k tomuto místu (s. 240) je vhodně uvedena paralela z *De legibus* III,31 s přirozenějším překladem: „jací právě byli přední muži státu, takový byl i stát“ (myšlenka je platónská).

Uvádím některá sporná překladová místa, která se týkají nepřesného věcného převodu latiny do češtiny. I,1: Africanus neodrazil nepřítele od bran, ale odvrátil válku od římských bran a přenesl ji na území nepřátel; I,5: v pasáži se nerespektuje vazba řízená v latině slovesem *dicunt*, čímž se celá myšlenka posouvá jinak; I,6: Ciceronův smysl je zcela obrácen: Cicero odmítá být pro svůj osud argumentem proti aktivní politice: *gravius etiam de nobis querunt* – nikoliv „stěžují si na mne“, ale „nařikají nade mnou“; I,8: *praecipua condicio* – proč „neobvyklé osudové postavení“? Tamtéž: *neque enim hac nos patria lege genuit* – rozhodně ne „v duchu takového zákona“, ale „s tou podmínkou“; I,11: překlad nevystihuje Ciceronovu výtku nelogičnosti filozofů, kteří slibují pomoc v obci, až přijde nějaká krize, a přitom neumějí řídit stát v čase bez krizí; I,12: *eos vero septem, quos Graeci sapientes nominaverunt* – spíše „co se týče těch sedmi, které Řekové označili jako mudrce“; I,20: *sed possumus audire aliquid, an serius venimus* – „ale můžeme si vyslechnout něco my, co jsme příliš později“, správně: „můžeme ještě něco slyšet, nebo jsme už příliš příliš pozdě“; I,25: *nonis Quinctilibus* – o červencových nónách (o červnových se hovoří krátce předtím); I,32: *si me audietis* – konverzačně lépe: „dáte-li na mne“; I,44: *ut eum potissimum nominem* – „abych nejspíše jmenoval“ (*potissimum* je tu *adverbium*); I,47 (pasáž, která bývá považována za demokratickou kritiku římské republiky): ... *sed ea dant quae etiamsi nolint, danda sint, et quae ipsi non habent, unde alii petunt* – překlad „ale oni dávají hlasy, které by museli dávat tím více, kdyby nechtěli; z toho, že se jiní doprošují, oni sami nemají nic“ je neoprávněně konkretizovaný: správněji „ale oni dávají to, co by se muselo dát, i kdyby nechtěli, a sami nemají nic z toho, co od nich jiní žádají“; I,64 *in omni re publica* – zde a na dalších místech znamená spíše

„ve státě vůbec“ než „ve všech státech“; I,65 *in ea re publica* – neznamená „v našem státě“, ale „v onom státě“ (tj. se smíšenou ústavou); II,54: (Valerius a Horatius) *homines concordiae causa sapienter populares* – „muži moudře vstřícní vůči lidu v zájmu svornosti“; II,55: *tenuit auctoritatem principum* – „udržel vládu předních mužů“ (ne svou vlastní!); II,67: *illa fera* – spíše zvíře než šelma (jde o slona); III,44: ... *id populus egit, ut rem suam recuperaret* – lid nechtěl zpět získat „svobodu“, ale svou „věc“, tedy právě *rem publicam*; III,47 má být „který by byl méně hoden schválení“; IV,6: *ensoris iudicium* – spíše „soud, posudek, výrok“ než „rozsudek“, *ignominia* pak musí být „ztráta dobrého jména“; V,3: *magnam partem bella gesserunt et eorum iura coluerunt* – ctili válečné právo (kdežto v Římě se právo zrodilo z dlouhého Numova míru); V,8: *illum laudant patriae rectorem, qui populi utilitati magis consulat quam voluntati* – „chválí onoho vládce vlasti, který pečuje více o prospěch lidu než o vlastní vůli“: překlad nevystihuje postoj římského aristokrata, který nejlépe ví, co je pro lid (tj. pro stát) dobré; stará se o prospěch lidu (státu), aniž by dbal na aktuální přání (*voluntas*) lidu, která jsou někdy pošetilá a (státu) neprospěšná; V,11: místo nepřesného překladu stačilo použít překlad uvedené pasáže Ammiana Marcellina od J. Češky; VI,9: *invictissimus* – stačí „neporazitelný“.

Komentář k textu (s. 203-422) zohledňuje všechny požadavky na informovanost předpokládaného čtenáře, samozřejmě na prostoru přece jen omezeném. Velmi zasvěcené a skutečně užitečné jsou výklady k Ciceronovým předmluvám (tj. ke knize I., III. a V.) a stručně výstižné informace o obsahu a struktuře jednotlivých knih, kde měl komentátor samozřejmě jednodušší situaci u knih s větším podílem originálního textu (knihy I. a II. a Scipionův sen), těžší tam, kde se rekonstrukce obsahu knih musí obejít z větší část bez originálního textu (počínaje knihou III.). Čtenář je v základní míře informován o úpravách v řazení fragmentů, pokud se liší od hlavní používané edice (nevysvětleno zůstalo zvláštní číslování paragrafů na začátku VI. knihy) a vůbec na patřičných místech upozorňován na komplikace s rekonstrukcí textu, rozsahem lakun a jejich hypotetickým obsahem a s možným tmelením izolovaně získaných svědectví. Problematické zůstává např. uvádění dlouhého Lactantiova exkurzu v I,40 (s. 233n.) a otázka zakončení VI. knihy po Scipionově dovyprávění snu, s případnou diskusí účastníků dialogu s odkazem na Éřův mýtus z konce Platónovy Ústavy (s. 388n.). Informace tohoto typu velice vhodně vtahují čtenáře jak do problematiky konkrétní Ciceronovy literární tvorby, tak do jeho myšlenkového světa, poodhalují Ciceronovu závislost na řecké tradici politické teorie a zachycuje i diskuse na poli ciceronského bádání. V obecnější rovině postrádám konciznější shr-

nutí vztahu „aktivního“ a „kontemplativního“ života v Ciceronově osobním pojetí, zvl. v souvislostech s předmluvami k I. a III. knize (a ovšem se spisem *De officiis*), kde je i Cicero „nosičem“ tradiční tenze mezi řeckým „slovem“ a římským „činem“; v pasážích postihujících Ciceronovu „definici“ přirozeného práva a spravedlnosti (zvl. v kn. III.) bych očekával větší využití spisu *De legibus*, který byl zčásti současně psaným dvojčetem spisu O státu; nevyjasněn zůstal vztah teorie „správného rozumu“ (*recta ratio*) jako „pravého zákona“ (*vera lex*, lépe v grafice *Lex*, III,33) k spravedlnosti a (pozitivnímu) právu; jen naznačený, ale ne „dopovězený“, zůstal komentátorův názor na obsahovou podobu a strukturu Philovy a Laeliovy řeči o (ne)spravedlnosti ve III. knize: opravdu soudí, že obě řeči věrně sledovaly původní řečnické traktáty Karneadovy z r. 155 př. n. l. (které starší účastníci dialogu v *De rep.* nejspíš slyšeli na vlastní uši)? Myslím, že obě řeči byly přece jen z větší části historicky inspirovaným dílem Ciceronovým, které mělo svou kritičností a idealizací rafinovaně vyhovět koncepci a záměrům spisu. Diskuse k definici na s. 232nn.: příliš velké pouto Cicerona na Aristotela; *res publica* striktně vzato nemůže být „společenství“ – je to přece „věc“, *res (populi)*; řecká *koinónia* odpovídá římskému *populus*; k plnému významu řecké polis má nejbližší latinské *civitas*, dle Cicerona *constitutio populi*, která však zahrnuje i *res populi*. Na rozdíl od komentátora (s. 232) si nemyslím, že Cicero „jasně vymezil věc veřejnou“: právě *res* nedefinoval vůbec! Překvapilo mne, že komentátor bez větší pozornosti přešel veledůležitý pojem *consilium* (I,41), který je diskutován v literatuře a je na daném místě i překladatelským oříškem. Na s. 243 zůstává nejasný komentář k I,50 (mínění K. Büchnera a uvedené polemiky). Na s. 325 jistě není míněno vážně, že Karneadova řeč byla založena „na obhajobě nespravedlnosti“; to by snad Karneadés popřel celou filozofii. Na některých místech není v komentáři uváděn správný text originálu, např. s. 257 ad I,71: *aut de optimo státu (statu) civitatis? Quem si habemus (má být habebimus)*; komentář k této větě není relevantní. Na s. 205 se hovoří o Ciceronově plagiování Platóna a jiných filozofů; proti tomu musím Cicerona hájit – právě výraz *comes Platonis* (uvedený u Plinia Staršího) tomu vůbec neodpovídá, nehledě na jiné Ciceronovy zmínky o jeho metodě práce s prameny.

Velkou část komentáře musí samozřejmě tvořit vysvětlující poznámky historického rázu, výklady reálií a prosopografické údaje k historickým postavám; Ciceronův text je plný faktografického materiálu nejrůznějšího obsahu, který je dnešnímu čtenáři povětšinou už značně vzdálený. I zde jsou vysvětlující informace vcelku přiměřené a dotkly se nejspíš všech míst, která vysvětlení potřebovala. V množství údajů nacházíme ovšem řadu nepřesnos-

tí. Tak s. 205: *corvus* (padací můstek se zobcem na zachycování nepřátelských lodí) byl umístěn na přídi, ne na zádi římských lodí; s. 206: slavnou pohřební řeč pronesl syn nad svým otcem L. Metellem. Zcela zmatečný je údaj o Scipionech: otec Scipiona Afrického nebyl „ubit na Trabii“ (má být Trebii), ale zraněn už v první bitvě na Ticinu; o zajetí nějaké Hasdrubalovy armády (?) nemůže být vůbec řeč. Zavádějící také může být informace, že Cicero věnoval Catonovi staršímu svůj dialog *De senectute*; Cato je hlavním mluvčím dialogu, spisek sám ale Cicero věnoval příteli Attikovi. Na s. 211 se sešly nepřesné letopočty: Metellus Numidicus nemohl slavit triumf 109 př. n. l., když převzal velení – bylo to až 107 př. n. l.; Saturninus byl zabit 100 př. n. l.; Marius byl konzulem posedmé 86 př. n. l.; Sulla neposlal Maria do vyhnanství, ten uprchl z Říma. S. 216: Scipio Aemilianus byl v r. 149 př. n. l. vojenským tribunem, ne „válečným“; konzulem byl v r. 147, v r. 146 prokonzulem (správně na s. 395). Na s. 218 se mylně uvádí, že Laeliova dcera se stala Ciceronovou ženou; Laeliovy dvě dcery však měly za manžele Fannia a Scaevolu (Augura). Cicero byl o celou generaci mladší a měl ženu Terentii. S. 221: chrám *Virtutis* byl postaven na základě Marcellova slibu v bitvě, nikoli přání; s. 224: nelze říci, že ve Velkých análech byly zaznamenány „především zázraky“ – šlo o záležitosti náboženského charakteru vůbec; s. 226: Scipio Africanus nepřemýšlel ve volném čase (*otium*) o „obchodování“; *negotium* je „zaměstnání“, pro aristokrata je to tedy politika; obchod je to poslední, co bychom mohli se Scipionem spojit. Na s. 229 je právně nefér hovořit o nájemcích státní půdy (*ager publicus*) jako o vlastních latifundií. Ke s. 231: *togatus*, „muž v toze“, zcela obecně označuje Římana, ne nutně jen politika; na s. 287, kde se komentátor pokouší osvětlit složitou otázku reformy hlasovacího systému v centuriálním shromáždění, nelze o tribu už hovořit jako o „kmenech“ – byly to územní jednotky. Také místo příliš moderního „proletáři“ bych volil historické „proletariové“ (= *capite censi*). S. 311: musí být uvedení Inda a Puna takový problém, jaký je v poznámce naznačován? Sotva byli oba pokládáni za Afričany; Scipio je prostě uvedl jako nejznámější reprezentanty národů užívajících krocené slony! S. 323: Sabinové nebyli umbrijský kmen; na s. 347 (a ovšem i v český nedobře zvládnutém překladu na s. 147) nelze uvažovat o Catonových návštěvách u Curia Dentata – ten nejspíš zemřel před Catonovým narozením. Cato při svých cestách do Sabinska jen navštěvoval jeho skromné obydlí (*focum*). Obdobně asi nelze na s. 327 hovořit o „hádkách“ mezi Chrysippem a Karneadem, kteří přece nebyli současníky; šlo tedy o Karneadovu polemiku se stoickým filozofem; s. 398: Cornelia, matka Gracchů, nebyla sestra Scipiona Aemiliana, nýbrž teta (Gracchové byli tedy jeho bratrance).

V textu, zvl. v komentářích, zůstaly nevyčtyány (a bohužel v dosti velkém množství!) i ortografické, resp. tiskové kazy, které jsou nepřijemné zvláště v latině a ve vlastních jménech; srv. (ve výběru) s. 172: *reerre* má být *referre*; s. 178: *haud* (ne *baud*); s. 182 (nahore): *ut ille* (místo *utille*); s. 211: *Lucius Optimus* (má být *Opimius*); s. 212: *Camillius* (má být *Camillus*); s. 214: má být *erat instituta*; s. 227 (dole): má být *Legis actiones*; s. 231 (nahore): má být *me inertioem esse*; s. 303: má být *Libona*, ne *Liba*; s. 332: skloňovat raději „pontifikem maximem“, nebo zčeštit „nejvyšším pontifikem“; s. 384 dole: má být *hic civis* (v překladu tam vypadlo „tento“ (občan); s. 394: má být *Aemilianovi*; s. 397 dole: má být *constituendae*, ad. ad. Pár tiskových nedopatření je i v soupisu bibliografie (s. 429-434). Nerad vidím v antickém kontextu psáno *tóga, fórum*: klasičtí filologové by tu měli vzdorovat pravidlům českého pravopisu. Technická poznámka: v odkazech na edice Enniových děl je vesměs jako editor uváděn Vahl, jeho jméno je však je Vahlen. – Jsem si samozřejmě dobře vědom toho, že příprava takovéto komplexní publikace s opravdu komplikovanými texty není nikterak jednoduchá záležitost a tyto nenápadné „maličkosti“ snadno uniknou pozornosti. Nepochopitelné pro mne ovšem je, jak na s. 216 a 246-247 (a dokonce i v překladu na str. 131 dole) mohl být na veřejnost vypuštěn *Iuppiter* jako (ten) Jova, s odpovídajícím skloňováním Jovy, Jovu, Jovou (dativ chybí)!

Celkové hodnocení tohoto svazku je tedy rozporné. V každém případě je třeba ocenit, že se po dlouhé době objevilo na českém trhu opět dílo z Ciceronovy tvorby, dílo osudem tvrdě odsouzené do velmi fragmentární existence, přesto ale stále významný doklad římského politického myšlení, jímž Cicero ve své době oživil politický diskurs a dal mu nový směr, ve kterém pokračovalo pozdější evropské myšlení. Zároveň je třeba zalitovat, že tento počín má nemálo kazů, a litovat je třeba o to víc, že řadě z nich bylo možno se vyhnout třeba prostou kontrolou textu s odstupem času (úvodní studie je datována k roku 1996!). Věřme, že se Oikúmené v příštích letech rozhodne pro nové vydání tohoto díla; posuzovaný svazek, i přes uvedené kritické poznámky, pro ně zůstává velmi solidním základem.

Václav Marek (Praha)

Staronová *Aeneida*

PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Aeneis*. Přeložil Rudolf MERTLÍK na základě překladu Otmara VAŇORNÉHO. Doprovodná studie Martin C. PUTNA. Praha: Academia 2011. 488 s. ISBN 978-80-200-1997-4.

Čtenář, který se vloni na podzim odhodlal ke koupi nového vydání Vergiliovy *Aeneidy* za 550 Kč, aniž by ho předtím alespoň letmo pročetl, mohl být po návratu domů poněkud zklamán. Překlad Vergiliova eposu, který v úpravě R. Mertlíka vydala r. 2011 Academia, totiž není překladem novým – jeho základem je starý překlad O. Vaňorného z r. 1933 (resp. 1941), který Mertlík poprvé poupravil již pro vydání *Aeneidy* v Antické knihovně z r. 1970. Staronový překlad *Aeneidy* je doprovázen studií M. C. Putny, která přístupnou formou a přitom bez zbytečného zjednodušování zachycuje život tohoto Vergiliova díla v klasické době i jeho mocné dvoutisícileté působení v dějinách kulturní Evropy.

Nepřekvapuje tedy, že i tento, vydáním sice nový, ale pojetím relativně starý Mertlíkův převod znovu otevírá mnoho palčivých problémů, které se týkají způsobu překladu hexametru do češtiny – proto se jimi v této recenzi chceme stručně zabývat i my. Jde jednak o otázky obecné, prozodické a typologické, jednak specifické, týkající se právě tohoto vrcholného díla klasické římské poezie. Staronový Mertlíkův překlad byl snahou o řešení těchto otázek poznamenán v pozitivním i negativním slova smyslu: pozitivně v tom, že se snažil respektovat dosavadní českou překladatelskou tradici a také na ni očekávaným způsobem navázal, negativně v tom, že proto už nemohl tuto tradici zpochybňovat, vyzvat, či dokonce překonávat, byť to dle našeho názoru mělo patřit ke zdravé ctižádosti každého nového překladatele.

Klíčová a první otázka, kterou si musí česká obec nejen klasických filologů nad staronovou *Aeneidou* položit a kterou nanejvýš vhodně klade i M. C. Putna v úvodu své studie, zní: Proč by takovéto dílo mělo být dnes vůbec čteno? Putna argumentuje literární a kulturní tradicí – proto, že bylo čteno po celá staletí a mělo nesmírný vliv. S tímto názorem, argumentem kontinuity toho, „co bylo vždy a ode všech čteno“ (lze-li si takto vypůjčit známý výrok Vincence z Lerina), recenzent všele souhlasí. Nesmíme ovšem zapomínat na to, že většině čtenářů dnes citelně chybí referenční rámec antické literatury s historicko-politickými reáliemi, pojmy a mytologickým aparátem – a s výjimkou trójského cyklu jsou velké epické příběhy jiných li-

teratur, ať už jde o *Béowulfa*, *Eddu* či *Píseň o Nibelunzích*, v obecném povědomí zřejmě známější než *Aeneis*. Tato skutečnost ztěžuje čtenářovo porozumění textu už jaksí *per se*, a překladatel proto dnes nemůže netlumočit a kontextově nevysvětlovat i tyto reálie, chce-li, aby mu jeho moderní čtenář vůbec porozuměl.

K této, řekněme, archaizaci pojmů a představ u současného (modelového) čtenáře se druží také jiný typ archaizace, a sice umělá archaizace jazyka, resp. jeho knižnost. U minulých generací čtenářů, kteří latinou vládli obstojně a často znali četné pasáže *Aeneidy* v originále, bylo možno, pokud jde o tento rys překladu, ještě uvažovat o rafinované hře mezi čtenářem a překladatelem. Dnešní čtenář však latinsky umí jen málokdy, pokud vůbec, a při čtení *Aeneidy* je veden spíše svou představou „o klasičnosti literatury a důležitosti její“ – hyperbata či postpozice adjektiv zde přestávají plnit svoji referenční funkci odkazovat k originálu, a čtení naopak ztěžují.

Obligátní hyperbata a postpozice adjektiv nacházíme tedy v Mertlíkově převodu stále, oboje častokrát i tam, kde by tomu tak z metrického hlediska vůbec být nemuselo: „Jeví se uprostřed vln již Zakynthos s hojnými lesy“ m. „Uprostřed vln se už objevil Zakynthos porostlý lesy“ (3.270), „záhuby byl to den první...“ m. „toto byl první den zkázy...“ (4.169), had se plazil „miskami obětními“ (tak už Vaň.) m. „v obětních miskách“ (5.91)). Objevují se odchylky od normy aktuálního větného členění češtiny, často v rytmicky i sémanticky vypjatém závěru veršů („Zatímco tvrdé boje tu s Italy sváděli Teukři“ m. „Zatímco Trójané s Italy sváděli urputné boje“ (10.146)), anebo ona nešťastná „monosylabická vata“, která má dorovnávat slabiku v daktylských stopách a která čtenářsky působí dosti neladně (12.872nn.: „jakpak“, „copak“, „jakýmpak“). Soudíme, že právě tento tuhý daktylský krunýř Mertlíkova hexametru, projevující se např. nepřítomností anakruzí na počátku veršů či neochotou dělit verš jinak než ortodoxně, zabránil kýženému rozvolnění formy a od něj odvislému uvolnění lexika a prozaizaci textu, které by byly pro moderní překlad žádoucí ještě více.

Metrum totiž v mnoha případech přímo *limituje* kladení vhodných překladových výrazů. Některé z nich jsou v textu prostě jen stylově či konotačně nevhodné („užas“ m. „žasí“ (5.90); „šlechta“, „cimbuří“ (9.558, už Vaň.), Anchísés jako „stařeček“, konstantně se objevující „zemdlený“, „údy“, „toliko“, „tolikéz“; po Tiberu pluje „vysmolená loď“ (8.91); Euander je „bohatýr“ (8.464) a Turnus je „velikán“ (12.926), život „odejde do vánků“ (4.705), „čiperné ruce“ Kyklópů (8.442), „chudobný senát“ (8.105), „rek čily“ (10.729); pro jiné je těžké nalézt funkční ekvivalent („živné“ světlo, „Kybelé živná“ (10.220), bohužel sem náleží i Aeneovo epitheton „zbožný“). Je zajímavé, že

starší překlady někdy vystihují klíčové momenty děje lépe: kupř. u Mertlíka se Aeneas s Didonou „hřřivě milkují“ (4.193), kdežto u Vařorného „žijí v rozkořích“ a u Vinařického (z r. 1851) „hoví sobě v rozkořích“.

Dalří ekvivalenty vřak prozrazuří ař filologické lření na originálu (proč „Hespersko velké“, máme-li „Západní zemi“?, 1.569), řekladatalelskou leda-bylost, která mate řtenaře (11.907 není „dřímota ochabuřící“, ale naopak „zmalátňující“, „chumác“ m. „mračno“ temnoty (9.36); město se „řítí“ m. „hroutí“ (2.363)); dalří vyhlížejí jako neporozumění textu („mládeř divoce třeřtí“ m. „muřstvo je bez sebe hněvem“ (8.5), „co konečně zbývá“ (12.793) m. „tak co jeřtě zbývá“) nebo dostatečně nevyuřívají frazeologických mož-ností cílového jazyka („hrůza projela tvrdými kostmi“ místo „do morku kostí“, podobně 8.390). Zatímco „dřm“, „sídlo“, „obydlí“ a jeřtě i „chýře“ jsou v řpřípadeř Euandrova řřibytku řpřijatelné, „chata“ uř nikoliv. *Infelix simulacrum* (2.772) není „neřřastný řřízrak“, ale „obraz řřinářeřící, věřtící neřřeřtí“, řj. asi „neblahé zjevení“. Zvlářtním dojmem působí, má-li se Tiberi-nus, který ztiřil své proudy, rovnat „rybníku“ (uř Vař.); sloveso „strmět se“ v čeřtině nejspíře neexistuje; velmi neobratné je „Pak se modříme k svatému bořřství/ Pallady chrařtící (sic!) zbraňí“ (3.543-4, u Vař. „Pak svatě vzýváme bořřstvo/ Pallady chřeřtící zbraňí“).

Je pak poněkud neřřastné, že takovéto řekladatalelské nedostatky a sémantické posuny nejsou ani v této *Aeneidě* řřídké a jako celek posouvají vyznění textu neřřádoučím směrem: mohou jej dezinterpretovat, naruřovat dějovou návaznost i vnitrotextové odkazování. Např. jedna ze zásadních scěn eposu, *loučení* Euandra s Pallantem, je odbyto shrnutím „v tom posledním *rozcho-du*“ (uř u Vař.), řřičemř předznamenání Pallantova osudu, který se naplní o dvě knihy pozděři, zřřstává dosti nevyřrazné. Jak ukázal Petr řřourek ve své inspirativní diplomové řřáci (z r. 2000) věnované Vařorného řřeklady Aeneidy, obrat 4.277 *medio sermone* neznamená „uprostřed hovoru“, nýbrř „bez odpovědi“, „aniř by vyřčkal odpovědi“. Podobně „přřířery kdejakých bohů“ jsou spíře „vřechna ta ohavná bořřstva“ (8.698, *omnigenumque deum monstra*), neboť odkazuří k egyptskému pantheonu. Z hlediska recipienta jsou vyložené nevhodné např. v. 3.111 („Odtud je Kybelé matka i s cymbá-ly korybantskými“), 3.87 („ochraň nás, po Řecích zbytky“) nebo 4.156-7 („Chlapec vřak Askanios tam vřprostřed úvalu s bujným/ konřkem radostně skáče“ – podobně i Vařorný, jen u Vinařického jede vhodně „na bujném hřebci“).

Výře uvedená kritika proto znovu nastoluje otázku z úvodu, nyní již v modifikované, možná i bolestné podobě: kdo a jací lidé si budou řřtít *Aeneidu* v takovém řřeklady řřečíst, resp. si řj přečtou ař do konce? Pro kolik

z nich se *Aeneis* stane živým pojítkem s antickou kultúrou? Odpoveď, že jich nebude mnoho, ale že to budú ľudie dobří, neuspokojuje, neboť (nás) nemůžeme uspokojovat. Vzor překladu Vaňorného, k němuž se Mertlík přihlásil a z nějž vyšel, jej nutně limitoval a pravděpodobně i svazoval. Vznikl tak jakýsi quasi-Vaňorný, postrádající ovšem homogennost původního textu. Uzavíráme tedy, že na nový, skutečně moderní překlad *Aeneidy* pro 21. století si česká čtenářská obec ještě počká.

Jakub Žytek (Praha)

ANIKÓ POLGÁR, *Ovidius redivivus. Kapitoly z dejín maďarského umeleckého prekladu.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa – Bratislava: Kalligram 2010. 240 s. ISBN 978-80-8101-380-5.

Absolventka bratislavskej a budapeštianskej univerzity, autorka monografie *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi költészetben* (Catullus noster. Lektúra Catulla v poézii 20. storočia, Bratislava 2003), teraz docentka nitrianskej univerzity uvedenej v záhlaví, opätovne spojila svoju klasicko-filologickú a hungaristickú odbornosť v knihe, ktorá poodhaľuje pôsobenie antickej kultúry v stredoeurópskom prostredí cez médium prekladu. Jej materiál sa síce primárne zameriava na maďarské jazykové spoločenstvo, no autorka sa uchádza o záujem nemaďarskej verejnosti tým, že prácu publikuje v slovenčine a volí areálové a diachrónne štúdium problematiky, poukazujúc na analogickú rolu prekladov z antiky v maďarskom i slovenskom literárnom pohybe.

Ako reprezentatívna osobnosť bol tentoraz zvolený Ovidius. Jeho maďarské metamorfózy od moralizujúceho renesančného spracovania a akcentovane drastických či travestických polôh v epoche baroka cez hravo rokokové či uvoľnene osvietenké až po disciplinované klasicistické verzie autorka sa demonštrujú na textoch anonyma z Levíc (16. st.), Istvána Gyöngyösiho (17. st.), na školských hrách *Spochybnená nevinnosť* od Sámuela Paksiho Szathmáriho (1773) a anonymnej lučenskej hre *Nasonovo vyhnanstvo* (1792), na prácach Jánoša Feketeho Galánthaiho (záver 18. st.), Pála Ányosa (po 1785) a Gábora Dayku (1787). Nadpisy podkapitol, napr. *Vzťah k pre-textu a prekladateľská metodika* (s. 96), *Proporcionalita a disproporcionalita v preklade* (s. 113), *Jazyk a eros* (s. 130), *Preladenie základného mýtu*

(s. 147), *Potreba prepisu a korekcie* (s. 173), *Absencia expresivity* (s. 181), *Motivické mosty* (s. 189) a ďalšie, signalizujú, aké hľadiská Polgárová sledovala. Z výkladu vyplýva, že vo vymedzenom chronologickom rámci 16. až 18. storočia sa veľkému záujmu tešili zbierky *Heroides* a *Amores*, kým Premeny v príbehu Térea, Filomely a Prokné (VI, 424- 674) pritiahli oveľa menej pozornosti. Až neskôr prišli na rad zvyšné. Ostatný raz vyšli r. 1982 Premeny v preklade Gábora Devecseriho. A propos, za posledných 20 rokov sa v preklade ponúkli maďarskému publiku Ovidiove *Amores*, *Heroides*, *Ars amatoria*, *Epistulae ex Ponto*, *Tristia*, zatiaľ čo v analogickej kolónke na Slovensku figuruje nula.

Aby opätovné oživovanie Ovidia nadobudlo potrebný kontext, celá prvá časť monografie (s. 17-89) sa venuje všeobecným otázkam dejín maďarského prekladu. Tie majú svoje špecifiká, napr. v postavení literárneho časopisu *Nyugat* (Západ, v rokoch 1909-1941), ale takisto spoločné prvky, napr. evolučný koncept prekladu. Práve básnici z okruhu *Nyugatu* vrátili Ovidia „do hlavného prúdu maďarskej literatúry“ a od päťdesiatych rokov sa tento básnik dokonca stáva „produktom prekladateľskej veľkovýroby“ (s. 31-32). Maďarská polemika o prijateľných prekladateľských zásadách (s. 33) však priamo zasiahla Horatia, nie Ovidia. V tejto súvislosti autorka zasvätené rezumuje jej priebeh, poukazuje na prednosti a slabiny troch základných prekladových techník, t. j. rekonštrukčnej alias filologickej, domestikačnej a integračnej alias básnickej metódy. Výklad prvej časti uzatvára kapitola *Catullovo vták* (s. 84-89) o problémoch pri prekladaní antického humoru. Autorka sa očividne stotožňuje s mienkou, že odcudzenie medzi filológmi a literátmi vnáša do práce s básnickými textami skôr negatíva.

Slovenského a českého čitateľa, vnímajúceho vládu časomieri u nás ako prekonanú etapu dejín prekladu z antiky, zaujme vývin od prízvučno-slabičných jednotne rýmovaných štvorverší v trochejských taktoch cez šesťstopové dvojveršia blízke alexandrinom až po verné aplikovanie antických metier, ktoré maďarská literárna tradícia v prekladoch z antiky dodnes vníma ako štandardné. Sporné resp. u nás nezvyčajné sú niektoré termíny, ako antikvita, prepodstatnenie, pretext, strážne slová, distichová elégia, domestikácia (s neadekvátnou ideou krotenia), rytierska rodina či inžinier (za čias Gaia Iulia Caesar!). S náročne štylizovaným textom by bola v súlade o čosi pozornejšia redakcia; napr. na s. 94 čítame o *Erisinom* jablku a *Paridovom* ortieli, na s. 164 sa používa výraz lýdijský miesto lýdsky, kňazná miesto kňazka.

Polgárová postavila svoju knihu na rozbere prameňov a na širokom rozhlade v odbornej literatúre, ako ukazuje zoznam použitej literatúry s vyše 250 položkami. Nechýbajú v ňom ani kľúčové práce českej (J. Levý,

J. Šprincl) a slovenskej translatológie (J. Felix, A. Popovič, M. Okál). Žiaľ, k plnej komunikácii s jej výkonom väčšine slovenských klasických filológov už dnes zrejme chýba náležitá znalosť maďarčiny, a tak málokto celkom vychutná nielen preklady Feketeho Galánthaiho, ktoré sú Polgárovej objavom, ale ani celý rad ukážok citovaných ako doklady. Napriek tomu si predložená kniha zasluhuje pozornosť i ocenenie ako prínos k rozšíreniu nášho vzdelanostného horizontu.

Daniel Škoviera (Bratislava)

Dějiny antického starověku. Uspořádal Igor LISOVÝ. Ostrava: Repronis 2011 (3. opravené a pozměněné vydání). 263 s. ISBN 978-80-7329-284-3.

Jak I. Lisový uvádí v úvodu (s. 5), kniha je určena studentům latiny a dějepisu Ostravské univerzity a rozsahu výuky antických dějin v rámci těchto oborů odpovídá i obsah této příručky, v níž jsou proto omezeny či ponechány stranou některé aspekty probíraného tématu, zejména kulturní dějiny, jimž se autor hodlá věnovat v samostatné práci. Vlastní výklad o antických dějinách se tradičně člení do dvou částí – první je věnována Řecku, druhá Římu. Každý z obou oddílů uvádí kapitola, v níž se studenti mohou seznámit s přírodními poměry, obyvatelstvem, základní periodizací a přehledem pramenů (zejména historiografie). Obě úvodní pasáže rovněž doplňují chronologicky uspořádané seznamy řeckých a římských prozaiků. Následující text se v obou případech člení do čtyř kapitol, v případě řeckých dějin pojednává prvá o civilizacích bronzové doby a o temných staletích, druhá o archaickém období, třetí o klasickém a konečně čtvrtá o Alexandru Velikém a helénismu. V pojednání o římských dějinách je první kapitola věnována době královské a dějinám republiky až po konečné zničení Kartága, druhá krizi římské republiky, třetí principátu a čtvrtá dominátu. Ve svém výkladu o jednotlivých obdobích se autor snaží podat jejich všestrannou charakteristiku, píše o hospodářství a sociálním složení obyvatelstva, o politických a vojenských událostech, politických institucích a zákonodárství a dílem se rovněž dotýká náboženství a kulturních dějin. Vlastní text výkladu pak rozšiřují a doplňují hojně a často poměrně rozsáhlé ukázky z antických literárních pramenů v českém překladu, zejména z historických spisů a z biografii významných osobností. Ve všech kapitolách oživují výklad četné černobílé ilu-

strace zasazené přímo do textu, plánky významných lokalit a mapky, schémata znázorňující mj. politické instituce, chronologické přehledy významných událostí a soupisy příslušné odborné literatury (včetně některých internetových zdrojů). Na několika místech jsou tabulky, které mají studenti po zvládnutí látky vyplnit. Oddíl věnovaný římským dějinám uzavírá přehled císařů a uzurpátorů a po něm následuje poslední samostatná část příručky, a to stručný nástin vývoje evropského bádání o antických dějinách soustřeďující se zvláště na 19. a 1. polovinu 20. století, z něhož autor vyčleňuje do zvláštní kapitoly vývoj ruské vědy. Na závěr podává přehled antických studií v českých zemích, který dovádí až do současnosti.

Z posuzované knihy lze nepochybně získat poučení o různých aspektech vývoje antické civilizace, avšak její četba zároveň vzbuzuje některé pochybnosti a otázky, které se týkají vyváženosti výkladu a vhodnosti zařazení či opominutí některých faktografických údajů, případně vnitřního členění textu. V následujících řádcích se omezíme jen na některé příklady. Sporné je kupř. to, že do kapitoly věnované helénismu je zařazen i výklad o událostech 4. století př. Kr., které jsou dle standardní periodizace součástí klasického období. Zároveň však některé události této doby uvádí autor v chronologickém přehledu v předchozí kapitole (s. 81), aniž zde o nich hovoří ve vlastním výkladu. V kapitole o helénistickém období se autor podrobněji zabývá jen vývojem v Řecku a ptolemaiovským Egyptem, aniž by se však v pasáži o helénistické kultuře zmínil o zásadní úloze Alexandrie jako prvořadého kulturního centra tehdejší doby. Až na drobné zmínky opomíná říši Seleukovců a zcela stranou jeho pozornosti zůstávají území, která se od ní odtrhla na východě (řecko-baktrijské království, parthská říše). O pergamském království se autor zmiňuje pouze v souvislosti s koncem jeho existence (s. 104, 155 a 174), takže obrázek pergamského oltáře (s. 99) zůstává poněkud vytržen z kontextu. Ve výkladu o římských válkách proti helénistickým státům autor úplně opomíná boje proti seleukovským králům, zejména proti Antiochovi III. Velikému. Jako další příklad opominutí důležitých souvislostí může posloužit velice stručný výklad o křesťanství (s. 201), v němž zcela chybí vysvětlení důvodů pronásledování křesťanů, o němž se v dalším textu autor zmiňuje (s. 209 a 218).

Předmětem diskuse mohou být rovněž východiska, na nichž I. Lisový staví svůj výklad. Trebaže při zkoumání antických dějin přirozeně existují různé výkladové modely, některé doznávají širšího konsensu, jiné jsou spíše okrajové. Jejich závažnost se s rozvojem vědeckého zkoumání a s novými poznatky pochopitelně mění, takže přístup, který byl v minulosti vlivný, se může dostat spíše na okraj. To se týká i některých pasáží autorova textu. Jako

příklad může posloužit jeho výklad o vývoji *poleis* v archaické době (41 n.). Otázka jejich vzniku stojí téměř stranou autorovy pozornosti a výklad o jejich vnitřním vývoji a sociální struktuře je založen na dnes již značně sporném předpokladu tzv. rodové společnosti. I v bibliografii k dané kapitole lze postrádat některé důležité práce, které starší obraz značně proměňují (kupř. M. STAHL, *Gesellschaft und Staat bei den Griechen: Archaische Zeit*, Stuttgart 2003). Občas v textu nalezneme i problematická tvrzení, jako např. že v homérské době se začaly tvořit základy náboženských představ (s. 36) – ty ovšem prodělávaly určitý vývoj, avšak jejich kořeny jsou podstatně starší. Někdy autor bez kritického komentáře uvádí údaje, které nemohou být věrohodné – to je případ statistických počtů otroků na Aigíně, v Korintu a v Athénách, o nichž psal pozdní autor Athénaios.

Vrátíme-li se k výběru faktů, problematický je také v chronologických přehledech, které autor označuje jako „chronologické minimum“. Tyto přehledy jsou u některých kapitol značně rozsáhlé a zahrnují po mém soudu data, která pro studenty výše uvedených oborů nejsou relevantní, zejména ta, která uvádějí narození umělců a myslitelů, o nichž se pak v mnohých případech ve výkladu čtenář nic dalšího nedozví (kupř. C. Valerius Catullus, s. 175). Na druhé straně některá důležitá data z oblasti politicko-vojenské do přehledu zařazena nejsou (kupř. bitva u Leukter r. 371, která znamenala konec spartské hegemonie a rozpad peloponnéského spolku, s. 81). Sporný je rovněž výběr osobností do přehledů „významných“ řeckých a římských prozaiků (s. 21 n. a 120 nn.) a jejich velmi stručné charakteristiky, na jejichž základě tyto postavy zůstávají pro studenty pouhými jmény (např. „Aristobúlos, spisovatel /4. stol. př. Kr/, s. 21; totéž platí i pro většinu uváděných římských historiků republikánské doby, s. 120). Sotva lze označit za „významného“ autora Kadma z Mílétu, údajně nejstaršího řeckého dějepisce, z jehož díla se nedochoval ani jediný zlomek a o jehož existenci se pochybovalo již v antice. Oproti tomu některé osobnosti přehledy nezahrnují, jsou to kupř. sofisté, z nichž je uveden pouze Thrasymachos, a dále třeba Eratosthenés z Kyrény, Hierónymos z Kardie či jeden z nejvýznamnějších antických historiků Polybios z Megalopole. Také schéma vývoje řeckého dějepisectví (s. 20) není přesné, neboť v něm nalézáme i autory, které rozhodně nelze zahrnout do žánru historiografie (např. řečníci Démostenés a Ísokratés a filosofové Platón a Aristotelés).

Dalším zdrojem disproporcí je autorovo odborné zaměření na oblast antického Černomoří, které se ve výkladu o velké řecké kolonizaci v archaické době projevuje tím, že více než polovina výkladu je věnována osadám v této oblasti (s. 52 nn.). Také seznam doporučené literatury obsahuje zvláštní po-

ložku „Antický svět v Černomoří“, která je zhruba stejně obsáhlá jako oddíl uvádějící odbornou literaturu ke kolonizaci jako celku, a přitom i do něho jsou zahrnuty práce o Černomoří (s. 57 nn.). Mezi nimi jsou uvedeny i některé detailní, zejména ruský psané studie k dané problematice, které mají význam především pro specializované odborníky, a již méně pro studenty latiny a dějepisu.

Závěrem je možno konstatovat, že příručka I. Lisového v mnohém může studentům posloužit jako východisko pro osvojení si základních poznatků o antických dějinách, že přináší řadu ukázek z antických pramenů, které mohou toto poznání prohloubit, ale že je zároveň leckdy zapotřebí překročit její rámec, neboť dané téma zdaleka nevyčerpává a mnohé relativně důležité aspekty opomíjí. Dává však studentům příležitost, aby si snadno našli doplňující zdroje informací v bohaté bibliografii k jednotlivým kapitolám.

Jan Souček (Praha)

ĽUDMILA BUZÁSSYOVÁ – ERIKA JURÍKOVÁ – NICOL SIPEKIOVÁ (eds.), *Decus Sapientiae*. Sambucus, Supplementum III. Trnava: Trnavská univerzita 2011. 316 s.
ISBN 978-83-7490-446-9.

Zvláštní svazek trnavského časopisu *Sambucus* je věnován nejen zvláštní, ale i vzácné příležitosti, neboť je připomínkou a oslavou životního jubilea profesora Daniela Škoviery (* 1946), který má mimořádné zásluhy o současnou slovenskou klasickou filologii, neolatinistiku i překládání, jak to také dobře vystihuje úvodní věnování *magistro nostro, viro bono, dicendi scribendique perito, renovatori renovatarum litterarum Slovacicarum* i medailon z pera jedné z editorek sborníku E. Juríkové.

Na tomto jedinečném blahopřání se svými příspěvky podílelo celkem jedenatřicet autorů z různých slovenských i zahraničních vysokých škol a kulturních institucí, žáků, spolupracovníků, kolegů i přátel. Nejpočetněji jsou zastoupeny samozřejmě instituce, na kterých oslavenec působí, tj. trnavská a bratislavská univerzita. Články těchto autorů tvoří více než polovinu svazku, sedmkrát přispěli autoři zahraniční (vč. českých). Příspěvky jsou psány slovensky, latinsky, německy, česky a polsky, všechny mají cizojazyčné, příp. slovenské resumé.

Soubor postihuje nejrůznější aspekty antické kultury a její recepcce. Převážná část článků je zaměřena na období renesance a humanismu, resp. na oblast neolatinistiky. Hned několik z nich se úzce vztahuje k Trnavě, k historii Trnavské univerzity a k osobnostem, které zde v minulosti působily. Zasloučeně píše o současných osudech věhlasné sbírky rukopisů humanisty Jána Sambuka, trnavského rodáka, J. Grusková (*Sambucove rukopisy odkrývajú svoje tajomstvá*, s. 113-119). Naznačená tajemství spočívají v tom, že jde často o palimpsesty, na nichž se uchovaly zlomky rukopisů z 10.-13. stol., např. část neznámé byzantské sbírky zákonů nebo řecky psaný životopis Jana z Damašku ad. Také E. Juríková (*Universitatula nostra pulcherrima est*, s. 234-241) se v článku věnovaném dějinám TU alespoň okrajově zmiňuje o Sambukovi, ale především se věnuje historiografickým dílům, která vznikala přibližně v době kolem 100. výročí TU, a to dílu Imricha Tolvaje (působil na TU v letech 1725-1729) a jeho pokračovatelů. Zájem mezi těmito autory jistě upoutá Štefan Čiba a jeho mytologický epos *Tyrnavia nascens*, ve kterém hrají roli nejen Múzy, ale i bohyně Athéna. Také K. Karabová (*Metamorphoses seu natales poetici submontanarum superioris Hungariae urbium ac vinearum alebo pocta vinárskym krajom východného Slovenska*, s. 250-258), se zabývá promočním spisem autora, který po určitou dobu působil na TU, i když dílo samo vzniklo na Košické univerzitě. Kromě širších souvislostí vzniku spisu podává autorka i zajímavé doklady z detailní analýzy tohoto básnického dílka. A konečně P. Blaho (*Curriculum vitae Joannis Josephi Rendek*, s. 242-249) seznamuje s činností významného slovenského romanisty, profesorem římského práva na TU v letech 1733 až 1748.

K článkům vycházejícím z pramenů antického období patří textová poznámka H. Kurzové přinášející nové plausibilní čtení *Hérakleitova zlomku* (*DK 22 B 77*), dále příspěvek L. Buzássyové (*Stoicheion a gramma jako lingvistické pojmy zvukovej roviny*), která vystupuje s polemikou proti mnohdy se vyskytující (chybně) interpretaci názorů na vymezení hlásky a písmena u antických autorů (Platón, Aristotelés, Dionýsos Thrás, Sextos Empeirikos ad.). Stručným, ale jasným výkladem se snaží tyto omyly korigovat. Do této skupiny náleží i popis a interpretace Filokalova kalendáře z r. 354, prvního ilustrovaného a v knižní, resp. kodexové podobě dochovaného kalendáře. P. Valachovič (*Filokalov kalendár. Rímsky kalendár na hranici vekov*) ho považuje za důležitý přechodový tvar k dalším typům kalendářů, který vede až ke kalendářům dodnes používaným.

Do oblasti křesťanské literatury zaměřila M. Andoková (*Krestianská pai-deia podla Aurelia Augustina*) důsledně křesťanským výkladem vývoje Augustinových názorů na výchovu a vzdělání. Především ji zajímá tříbení

nového modelu křesťanského vzdělávání obsahově založeného na studiu Písma. E. Brodňanská (*Zasvětený život cez optiku Gregora z Nazianzu*) hledá na rozboru několika básní vztah Řehořova ideálu oddanosti Bohu, ctnosti a čistému životu a jeho (zřejmě celoživotní) touhy po životě v ústraní k jeho reálné volbě aktivního života (tzv. střední cesty). Interpretací a hledáním vhodného ekvivalentu Pavlových slov (Rm. 12,1) *hé logiké latreia* se zabývá R. Horka (*Čo znamená hé logiké latreia*, s. 56-61). Autor však pojal svůj příspěvek zároveň i jako velmi živou a upřímnou vzpomínku na výuku profesora Škoviery.

K problematice středověké vzdělanosti se vztahuje článek I. Balty (*Prispevok k otázkam skratiek v niektorých latinských písmach*, s. 120-129), který přináší užitečná doplnění k středověké paleografii, a sémanticky založená studie W. Engelbrechta (*Pojem moderna ve středověku*, s. 100-112). Autor nejprve chronologicky popisuje sémantický vývoj od prvních, ještě antických náznaků, až k Notkeru Balbulovi a jeho *modernum tempus*, kterým se kriticky vymezuje vůči starým spisovatelům. Připomíná i výraz *modernitas* objevující se poprvé u Bertholda z Reichenau. V širším společenském kontextu pak Engelbrecht sleduje modernitu jako nový životní postoj, který se výrazně projevil v tzv. renesanci dvanáctého století a který dokládá činností opata Sugera a zvláště Eleonory Akvitánské. Významnou roli ve vývoji této modernity přičítá prvním univerzitám a spolu s nimi i ve větší míře se objevivším sporům mezi obdivovateli antických autorů a těmi, kteří měli snahu je nahradit (Alexander de Villa Dei). V konečné převaze těchto modernistů pak vidí jeden z důvodů, proč se středověká latina vzdalovala klasickému vzoru.

J. Balegová (*Niekoľko poznámok k motivácii výberu účastníkov dialógu v ekloge Jána Bocatia Celadon*, s. 130-138) se snaží zodpovědět otázku naznačenou v titulu článku, obohatit tak interpretaci uvedeného eklogy a předkládá k tomu několik promyšlených návrhů. Další pohled do badání renesančních badatelů, kteří recepci antických zdrojů propojovali s vlastní odbornou prací, nabízí L. Fišerová (*Mýtické vtáky z pohľadu renesančného učenca*, s. 139-144). Všimá si přírodovědného spisu *Ornithologiae* Ulissa Aldrovandiho, resp. 10. knihy věnované tajemným gryfům, harpyjím, sirénám a podobným stvořením. Nelze než souhlasit s autorkou, že seznámení s takovými díly nám pomáhá pochopit tehdejší myšlenkový svět.

Totéž je možné říci i o skupině příspěvků vztahujících se k významným osobnostem období humanismu. I. Nagy (*Mikuláš Oláh a Erasmus Rotterdamský – osudy jedného nenaplněného priateľstva*, s. 145-155) přibližuje ony osudy interpretací vzájemné korespondence (celkem 29 dopisů z let

1530-1534), z níž je patrné, že, i přes respekt na straně Erasmově a zřejmě obdiv na straně ostříhomského arcibiskupa a zdatného diplomata, jejich vzájemná korespondence ustala, když pragmatické, politické záměry jich obou přestaly být aktuální a zůstaly nenaplněny. Pohled na skutečné přátelství zprostředkuje Robert A. Sucharski (*Antoni Schneeberger a Jan Grzegorz Macer – dwaj przyjaciele w szesnactowiecznym Krakowie*, s. 190-198). Oba jmenovaní přišli do Krakova přibližně ve stejnou dobu (1553 a 1556), spřátelili se a, jak se autor domnívá, patrně i spolupracovali. Velmi zajímavá fakta o bohaté činnosti humanisty Hieronyma Balba, obsahuje článek E. Frimmové (*Hieronymus Balbus v službách Jagelovcov*, s. 170-180). Soustřeďuje se na období po r. 1512, kdy Balbus působil na jagellonském dvoře nejprve jako vychovatel Vladislavova syna Ludvíka, pozdějšího uherského krále, poté jako vyslanec nebo dokonce zástupce krále Ludvíka při významných příležitostech. Z. Kákošová (*Topika a kreativita v zobrazovaní Turkov a tureckých reálií v latinskej humanistickej poézii*, s. 181-189) se snaží doplnit obvyklý historický pohled na dramatické události bojů s Turky analýzou topu nepřítelů v díle několika autorů 16. a 17. stol. (Rubigal, Jacobeus, Sambucus, Bocatius, Rakovský ad.), výkladem utváření tohoto topu a jeho variant. Nemůžeme opomenout ani příspěvek vídeňských badatelů E. Kleckerové a F. Römera (*Comitia centuriata in regia Pisonis*, s. 156-169). Věnují pozornost příležitostnému spisu dvorního básníka Johanna Carla Newena a co možná podrobně ukazují, jak Newen uměl významnou událost ozvláštnit použitím římských termínů, formulí a řady citátů, a připodobnit tak zasedání uherského sněmu římským comitiím. Tímto poukazem na nepřetržitost tradice mohl vést také jistou paralelu mezi Vídní a Římem v politickém slova smyslu. O latinské výmluvnosti pojednává z jiného hlediska N. Sipekiová (*Candidatus rhetoricae seu Aphthonii Progymnasmata v rétorickej tradícii*, s. 199-215). Zařazuje rétorickou příručku F. Pomeye, hojně užívanou a vydanou roku 1735 také v Trnavě, podle obvyklého třídění barokních rétorik a seznamuje s jejím obsahem. Pro zájemce o tuto problematiku je příjemné, že v příloze autorka připojuje originální znění několika kapitol a slovenský překlad. Průřez tvorbou i činností jezuitského pedagoga, spisovatele a misionáře českého původu J. Krause (1649-1732) připravil M. Svatoš (*P. Joannes Kraus SJ jako poeta – Marianophilus*, s. 216-234). V článku věnovaném především jeho básnické tvorbě a vybaveném mnoha ukázkami přesvědčivě dokládá úroveň i zaměření Krausových básní.

K bohatým a zajímavým pramenům, které ukrývají slovenské archivy a knihovny odkazují příspěvky K. Komorové a H. Saktorové (*Posesori v dielách antických autorov zo 16. storočia*, s. 298-307) a J. Šimončičem velmi

důkladně zpracovaný archivní materiál (*Tereziánska urbárska regulácia dediny Mikulášová r. 1772*, s. 277-297).

Dva příspěvky se poněkud vymykají z obsahového rámce většiny článků. V žádném případě to ale neznamená, že by byly méně zajímavé (pro recenzentku právě naopak). A. Polgárová, sama oceňovaná básnířka, si pro svůj příspěvek velmi případně vypůjčila citát z díla pojednávaného překladatele (*Most nad priepastou. Pentti Saarikoski a Catullus*, s. 267-276). Na pozadí oblíbenosti Catulla v 20. století sleduje přístup finského básníka a překladatele jednak ke Catullovi, jednak k překládání antické poezie vůbec. Pentti Saarikoski († 1983) patří totiž k těm, kteří odmítli pouhé napodobování antických metrických šablon a snažili se hledat nové cesty, bližší současnému vnímání, tak aby se verše antických básníků „včlenily do živé literatury“. K problematice orální kultury přistupuje W. Sowa (*kleos afhithon, áksitam srávas, hyr o Janosikowi. Motivy indoeuropejskiej poezji heroicznej*, s. 259-266) z pozice své lingvistické erudice a všímá si dvou motivů: hrdina zabíjející draka a nesmrtelná sláva hrdiny. Hledá tyto prvky, které jsou společné indoevropské hrdinské poezii, v jazykovém ztvárnění folklórních písní a ve vyprávění o Jánošíkovi na území severního Slovenska a přilehlých oblastí Polska.

Na závěr se chci zmínit o příspěvcích, které v chronologicky řazeném sborníku stojí daleko od sebe, ale věcně jsou si velmi blízké. Dokládají životnost latiny, odhalují kořeny její „nezničitelnosti“ a její trvalé místo v naší současnosti. Ve sborníku pak symbolicky jako stužka obepínají všechny příspěvky a dotvářejí logický celek odpovídající našemu přesvědčení, které je možno vyjádřit heslem „latina je mrtvá, ať žije latina“. Pořadím první je článek vídeňského profesora K. Smolaka s výmluvným titulem – *Ab abra-cadabra ad zytotubulos sive De usu Latinitatis in scientiis naturalibus obvio* (s. 16-36). Se značnou erudicí, ostatně nikoli poprvé, se Smolak snaží postihnout hlavní příčiny toho, že si latina více než jedno a půl tisíciletí uchovala dominanci v odborné terminologii přírodních věd. (*Abra-cadabra* se vztahuje k výrazu, který byl poprvé doložen u Q. Serena a *zytotubulus* je poměrně recentní medicínský termín.) Kromě nejčastěji zmiňovaného významu období mezi pozdní antikou a raným středověkem a vzdělávací role církve zdůrazňuje Smolak vlivy arabského zprostředkování zejména aristotelské filozofie, všímá si však i dalších článků tohoto vývojového řetězce až do současnosti. Svým způsobem na něj navazuje i F. Šimon a E. Marečková ve svižně napsaném článku (*Auctoritas aliter quam Graece medicinam tractantibus non est alebo mysterium grécko-latinskej lekárskej terminologie*, s. 92-99). Autoři využili svých bohatých znalostí i zkušeností z výuky na lékařských fakultách

k tomu, aby přiblížili historii fenoménu „nesrozumitelnosti“ terminologie v dřívější lékařské praxi. V závěru pak konstatují, že i přes značné změny související se současnou lékařskou etikou, se i nyní lékaři „hlásia k latinčině s respektom“. K těmto pohledům na funkci latiny v odborné terminologii se zcela samozřejmě váže i příspěvek A. Ostergatové (*Výučba latinčiny v študijnom odbore história na Filozofickej fakultě Univerzity Komenského v Bratislave*, s. 308-313), kterým je sborník uzavřen. Ostergatová nemíří ovšem do minulosti, ale do nepříliš radostné současné situace výuky latiny. Bratislavské zkušenosti jsou velmi podobné těm, které mají kolegové na Jazykovém centru FF UK v Praze, a distichon renesančního muzikanta, kterým autorka končí, se hodí tu i tam: *Linguarum non est praestantior ulla Latina, // quam quisquis nescit, barbarus ille manet.*

Sborník, jak je zřejmé, přináší řadu drobnějších i rozsáhlejších článků, které mají vesměs vysokou informační hodnotu. Zvláště cenné je to, že obsahuje také příspěvky, které poprvé „vynášejí na světlo“ prameny střeoevropské či přímo slovenské proveniencie. Přínos ocení nejen odborníci z řad klasických filologů, ale i z dalších příbuzných oborů a velmi užitečné budou i pro studenty. Mimo jiné však dává sborník nahlédnout i do situace slovenské latinistiky a grécistiky. Můžeme číst články osobností starší generace, ale i příslušníků generace střední a nastupující. Je patrné, že právě o nejmladší část filologických odborníků se na Slovensku starají, jak je to jen možné. Snad by ani nebylo třeba připomínat, že přední místo mezi těmi, kterým budoucnost našich oborů leží na srdci, náleží panu profesoru Danielu Škovierovi. Editorkám pak patří dík především za to, že oslovily přispěvatele, jejichž příspěvky jsou důstojnou připomínkou jubilantova životního výročí.

Eva Kuřáková (Praha)